

ЗМІСТ

<i>Слово автора</i>	11	Розділ 17. Під землею	231
<i>Мани</i>	14	Розділ 18. Утеча	237
<i>Пролог</i>	18	Розділ 19. Перетинаючи кордон	250
ЧАСТИНА ПЕРША. ПІДГОТУВАННЯ	29	ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА. ЗВІТ	265
Розділ 1. Зірка	31	Розділ 20. Чорним по білому	267
Розділ 2. П'ятсот райхсмарок	47	Розділ 21. Божі люди	281
Розділ 3. Депортація	57	Розділ 22. Що я можу вдіяти?	288
Розділ 4. Майданек	66	Розділ 23. Лондон знає	299
ЧАСТИНА ДРУГА. ТАБІР	79	Розділ 24. Угорські салями	314
Розділ 5. Ми – раби	81	ЧАСТИНА П'ЯТА. ТІНЬ	331
Розділ 6. «Канада»	100	Розділ 25. Весілля з рушницями	333
Розділ 7. «Остаточне вирішення»	109	Розділ 26. Нова нація, нова Англія	349
Розділ 8. Великий бізнес	123	Розділ 27. Канада	364
Розділ 9. Рампа	136	Розділ 28. Я знаю вихід	377
Розділ 10. Людина-пам'ять	153	Розділ 29. Квіти порожнечі	389
Розділ 11. Біркенау	164	Розділ 30. Стільки, що не злічити	396
Розділ 12. «Було неймовірно»	178	<i>Подяка</i>	413
ЧАСТИНА ТРЕТЯ. ВТЕЧА	193	<i>Бібліографія</i>	416
Розділ 13. Втеча була божевільям	195	<i>Про автора</i>	423
Розділ 14. Уроки російської	203	<i>Кінцеві зноски</i>	425
Розділ 15. Схованка	213		
Розділ 16. Відпусти мій народ	221		

ПРОЛОГ

7 квітня 1944 року

Після кількох днів затримки, тижнів завзятої підготовки, місяців спостережень за марними спробами інших і двох років споглядання темряви, у яку може заглибитися людське створіння, час нарешті настав. Час тікати.

Двоє в'язнів уже були на умовленому місці. Вони мовчки кивнули один одному: *починаймо*. Вальтер із Фредом не вагалися. Вони видерлися на верхівку штабелю дерев'яних дощок, знайшли отвір і по черзі пірнули всередину. Їхні товариші відразу накрили їх зверху дошками. Один прошепотів: «Bon voyage»^{*}. Запала тиша й темрява.

Ні на мить не зволікаючи, Вальтер взявся до роботи. Він витягнув підготовану махорку – вимочену в бензині й висушену – і почав помалу запихати її в щілини між дошками, час від часу тихенько на неї дмухаючи, щоб вона розпушилася та розповзлася по отворах. Про цей дешевий радянський тютюн йому розповів один спів'язень з радянського союзу, він же й порадив, як підготувати махорку, і навчив цієї хитрості: запах тютюну мав відлякувати собак. Їм залишалося тільки

сподіватися, що радянський в'язень не помилявся. Це були не єдині приготування. Фред із Вальтером заздалегідь подбали про те, щоб есесівські собаки навіть не подумали наблизитися до дощок, добряче припорошивши² підготованим тютюном землю навколо свого сховку. Якщо в порадах того червоноармійця була хоч крихта правди, то Фред із Вальтером мусять тихо й непорушно висидіти навпочіпки в цій норі під дерев'яними дошками стільки, скільки треба: три дні і три ночі.

Вальтер спостерігав за флуоресцентними³ стрілками свого наручного годинника. Час ледве повзе. Він дуже хотів підвестися, потягнутися, але не мав такої змоги. Руки й ноги занімали й судомили, та він розумів, що мусить усе стерпіти. І стерпіти, не проронивши жодного звуку. Розмовляти було ризиковано. Якоїсь миті Вальтер відчув, як Фред схопив його руку і стиснув⁴. Вальтеру було 19, Фред – на шість років старший.

Що це там? Чути кроки... і вони наближаються. Невже для Вальтера й Фреда все скінчиться, заледве почавшись? Обидва чоловіки рефлексивно схопилися за леза для гоління. Тут і зараз вони чудово розуміли: їх можуть викрити, але вони не дадуть себе допитувати⁵. Закінчать усе тут, у цій дірі в землі. І перетворять свій сховок на власну могилу.

Звісно, есесівці не лишили б утікачів тут. Вони перетягнули б їхні тіла до табору. Насадити б на піки чи підвісили на шибениці, а на шиї начепили б попереджувальні таблички – кожна невдала спроба втечі завершувалася саме такою виставою. З їхніх трупів вони зроблять трофеї.

З кожною секундою нерви Вальтера натягувалися дедалі сильніше. Їхня нора була затісна. Але кроки – якщо вони чули саме кроки – стихли.

* Щасливої дороги (фр.).

Минули десятиліття, але я не забув ані його імені, ані обличчя. І завжди дивувався, чому майже ніхто не чув про цю людину. За 30 років після того кіносеансу в 1986-му я знову пригадав Рудольфа Врбу. Ми жили в епоху фейкових новин, коли за правду карали, і я раз у раз повертався думками до чоловіка, який був готовий ризикнути життям, аби світ довідався страшну правду, поховану під купою брехні.

Я почав досліджувати життя Рудольфа Врби, шукав людей, які його знали, працювали з ним, кохали його, хоч мало хто з них дожив до цих днів. Я з'ясував, що кохання його юності й перша дружина, Герта, мешкала на півночі Лондона, у районі Масвел-Гіл. Їй було 93 роки, і жінка була самотня. Кілька літніх полуднів чумного 2020 року ми провели в її саду за розмовами про юнака, якого колись звали Вальтер Розенберг, і про світ, у якому вони жили. Герта віддала мені червоний портфель з його листами. Особистий біль, яким чоловік ділився в деяких листах, здається майже нестерпним. За кілька днів після нашої з Гертою останньої розмови мені зателефонували її близькі й сповістили про її смерть.

Друга дружина та вдова Руді, Робін, жила тоді в Нью-Йорку. Бесіди з нею теж тривали годинами. Жінка доповнила післявоєнну історію Рудольфа Врби, розповіла про спогади, якими він з нею ділився, про їхнє кохання. Що більше я чув, що глибше занурювався в офіційні документи, свідчення, спогади, листи, сучасні репортажі й історичні розповіді, на яких ґрунтується ця книга, то ясніше мені ставало, що це дещо більше, ніж просто правдива історія нечуваної втечі. Це також розповідь про те, як історія може змінювати життя навіть за кілька поколінь; як різниця між правдою та брехнею може водночас бути різницею між життям і смертю; як люди можуть відмовлятися

вірити в імовірність власного знищення, хай навіть, а може, й надто тоді, коли знищення невідворотне. У Європі 1940-х ці категорії вирізнялися особливо різко та яскраво. І, як бачимо, мають нове страшне відлуння в наші часи.

І ще я усвідомив, що ця історія – про те, як люди виживають, навіть доведені до межі; про те, як люди, що бачили так багато смерті, зберегли тяму й жагу до життя; про те, як дії одної людини, хай навіть підлітка, можуть змінити хід історії та направити його якщо не до справедливості, то хоча б до надії чи чогось на кшталт.

Після перегляду фільму я був переконаний, що ім'я Рудольфа Врби мусить стояти поряд з іменами Анни Франк, Оскара Шиндлера та Прімо Леві, а його історія – серед найвизначніших історій Голокосту. Може, цей день ніколи не настане. А можливо, саме завдяки цій книжці Рудольфу Врбі вдасться ще одна втеча – втеча із забуття.

СЛОВО АВТОРА

К оли мені було 19 років, ми з другом пішли до кінотеатру «Керзон», що розташований в елітному районі Лондона, Мейфеєрі. Ми планували переглянути дев'ятигодинну документальну стрічку «Шоа»*. Кіносеанс видався дещо незвичайним. Частково через тривалість, а почасти через глядачів, серед яких були й уцілілі Голокосту. Мій товариш припустився прикрої помилки: купив попкорн, але з'їсти його не зміг. Щойно він почав хрумкати, жіночка із сусіднього ряду перекилилася та добряче ляснула його по стегну.

– Май хоч якусь повагу! – обурено мовила вона тоном, звичним для довоєнної Європи.

Стрічка глибоко закарбувалася в моєму серці, але один герой запам'ятався найбільше. Його звали Рудольф Врба. В інтерв'ю чоловік розповідав про найстрашніші жахіття в історії людства. Жахіття, які він бачив на власні очі, жахіття, які він пережив. Упродовж інтерв'ю Рудольф дуже побіжно згадує факт, який, власне, і виділяє його серед інших уцілілих: коли йому, як і мені тоді, було 19 років, він утік з Аушвіцу.

* Французька документальна стрічка журналіста й кінорежисера Клода Ланзмана, що побачила світ 1985 року. Шоа з іврити – Голокост. – Тут і далі, якщо не вказано інакше, посторінкові примітки перекладачки.